

بررسی وضعیت اجرای مقررات منابع طبیعی (مراتع) در شهرستان‌های محدوده گرد و غبار دشت سیستان

علی محبی*

تفکیک اراضی ملی و مستثنیات پلاک‌های مربوطه مشخص خواهد شد، ولی براساس آمارهای موجود، وسعت کل اراضی شهرستان‌های محدوده ریزگرد دشت سیستان (هامون، نیمروز و هیرمند) ۱/۵۷ میلیون هکتار بوده که از این مقدار ۲۷۱۵۳۶ هکتار آن (۱۷/۳ درصد) را مراتع به خود اختصاص داده‌اند (جدول ۱). سطح مراتع هر یک از شهرستان‌ها نیز به ترتیب برای شهرستان‌های نیمروز، هامون و هیرمند ۲۳۳۱۶، ۲۳۳۱۶ و ۱۶۳۱۲ هکتار است. لذا شهرستان نیمروز و شهرستان هیرمند به ترتیب دارای بیشترین و کمترین سطح مراتع هستند.

جدول ۱- سطح کل اراضی و سطح مراتع شهرستان‌های محدوده ریزگرد دشت سیستان

ردیف	شهرستان	سطح اراضی شهرستان‌های دارای اراضی مرتعی	سطح مراتع (هکتار)
۱	نیمروز	۹۷۱۳۴۹	۲۳۱۹۰۸
۲	هامون	۴۹۸۶۸۵	۲۳۳۱۶
۳	هیرمند	۱۰۱۲۴۰	۱۶۳۱۲
	جمع	۱۵۷۱۲۷۴	۲۷۱۵۳۶

۲- وضعیت اعمال مقررات مدیریت مراتع در شهرستان‌های محدوده ریزگرد دشت سیستان

براساس آمار اداره کل منابع طبیعی و آبخیزداری استان سیستان و بلوچستان (بی نام، ۱۳۹۷ الف) تعداد کل مراتع ۳ شهرستان، شامل تعداد ۸۸ سامان عرفی است که از این تعداد به ترتیب تعداد ۴۲،۲۹ و ۱۷ مراتع به شهرستان‌های نیمروز، هامون و هیرمند مربوط است. مراتع ممیزی شده شامل ۳۷ سامان عرفی است که از این تعداد سهم شهرستان‌های نیمروز، هامون و هیرمند به ترتیب ۱۹، ۱۰ و ۸ سامان عرفی است، مراتع ممیزی نشده نیز شامل ۵۱ سامان عرفی است که از این تعداد سهم هریک از شهرستان‌های مذکور به ترتیب ۲۳، ۱۹ و ۹ سامان عرفی است. مراتع ممیزی شده و دارای پروانه چرا در شهرستان‌های فوق به ترتیب ۵۲/۸۲، ۶۳/۶۱ و ۸۸/۸۹ درصد است. با توجه به مراتب فوق در بین سه شهرستان مذکور، بیشترین اقدامات قانونی به ترتیب در شهرستان هیرمند، نیمروز و هامون انجام شده است. به طور متوسط ۷۴/۷۱ درصد از مراتع دشت سیستان ممیزی شده و دارای پروانه چرا هستند. تعداد طرح‌های مراتع‌داری در کل دشت، دو طرح در شهرستان نیمروز است که یکی از آنها راکد و مابقی در

ریزگردهای دشت سیستان بحران محیط‌زیستی با منشأ داخلی و خارجی است. این پدیده از جنبه‌های بهداشتی، اجتماعی و اقتصادی، منطقه سیستان را متأثر کرده است. سابقه حضور این معضل در منطقه طولانی است و در دهه اخیر افزون بر ماسه‌های روان، میزان گرد و غبار نیز تشدید یافته است. مشکلات محیط‌زیستی، اجتماعی و اقتصادی ناشی از خشکسالی تالاب هامون از چالش‌های فراروی دشت سیستان است. تخریب این زیست‌بوم‌ها سبب افزایش گرایش به مهاجرت از سیستان شده است. در حقیقت این فرایند در چهارچوب یک چرخه معیوب عمل می‌کند که استمرار آن می‌تواند به فروپاشی نظام‌های بوم‌شناختی و بی‌ثباتی جوامع انسانی منجر شود (سیدآخلاق و همکاران، ۱۳۹۸). لذا ارائه راهکارهای پیشگیرانه، یا کنترل آن حتی‌الامکان در محدوده‌های داخلی با مدیریت تحت اختیار، از ضروریات است (بی نام، ۱۳۹۷ ب). این مهم تنها با شناخت فاکتورهای مؤثر و تعیین سهم هر یک از آنان در ایجاد این معضل میسر خواهد شد، یکی از این فاکتورها مدیریت دام و مراتع است (محبی، ۱۳۹۷). بدین منظور در مطالعات کنترل گرد و غبار دشت سیستان، تمامی عرصه‌های مرتعی و بیابانی آبادی‌های ۵ شهرستان واقع در محدوده ریزگرد شامل شهرستان‌های زابل، زهک، هیرمند، هامون و نیمروز مورد بررسی قرار گرفت (سید آخلاق و همکاران، ۱۳۹۸). وضعیت اعمال قوانین مدیریت مراتع در هر یک از مراتع آبادی‌های شهرستان‌های مذکور با استفاده از شیوه مطالعه پیمایشی اسنادی تعیین و سرانجام جمع‌بندی اطلاعات و داده‌ها در کل محدوده دشت انجام شد.

وضعیت اجرای مقررات مدیریت مراتع در سطح مراتع شهرستان‌های دشت سیستان

۱- سطح مراتع شهرستان‌های محدوده ریزگرد دشت سیستان برابر گزارش اداره کل منابع طبیعی و آبخیزداری استان سیستان و بلوچستان (۱۳۹۷) از بین ۵ شهرستان محدوده ریزگرد دشت سیستان (شهرستان‌های زابل، هامون، هیرمند، نیمروز و زهک) زهک و زابل به ترتیب به دلیل قرار گرفتن در محدوده ماسه‌زارها و تقسیم مراتع محدوده در بین سایر شهرستان‌های همجوار، فاقد محدوده مرتعی بودند. ولی ۳ شهرستان نیمروز، هامون و هیرمند دارای اراضی مرتعی هستند. همچنین سطح دقیق مراتع شهرستان‌های دشت سیستان پس از اتمام اقدامات

* استادیار پژوهش، مؤسسه تحقیقات جنگلها و مراتع کشور، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، تهران، ایران
پست الکترونیک: a.mohebi@riff-ac.ir

۹۳/۸ درصد از پلاک‌های این مناطق اراضی ملی (مرتعی)، ۴۲ درصد از مراتع دارای اقدامات ممیزی و ۵۸ درصد فاقد آن هستند. همچنین براساس پروانه چرای صادره در مراتع دارای اقدامات ممیزی، متوسط نسبت تعداد دام موجود به دام مجاز در زمان صدور پروانه‌های چرا ۳/۸۶ برابر بوده است، لذا می‌توان چنین استنباط کرد که نخست، به دلایل مختلف، مدیریت دولتی در کل سطوح مراتع منطقه اعمال نشده است. دوم، با فرض درستی آمار و اطلاعات ارائه شده در زمان صدور پروانه‌های چرا، وجود دام مازاد بر ظرفیت مراتع در کنار سایر عوامل مدیریتی و اقلیمی می‌تواند در تشدید تخریب مراتع دشت سیستان و تولید ریزگرد منشأ اثر باشد.

حال اجرا هستند. به‌طورکلی در ۱/۵۸ درصد از مراتع دشت سیستان طرح مرتع‌داری به اجرا گذاشته شده است (جدول ۲). جمع‌بندی نتایج حاصل از بررسی وضعیت اعمال قانون مدیریت مراتع در کانون‌های داخلی تولید ریزگرد در ۳ شهرستان دارای مرتع دشت سیستان نشان داد کل مراتع این دشت شامل ۸۸ سامان عرفی است که از این تعداد ۳۷ مرتع (۴۲ درصد) دارای اقدامات ممیزی مرتع است. کل مساحت پلاک‌های این سامان‌های عرفی ۵۹۵۴۶۱ هکتار بوده که ۵۵۸۶۱۱ هکتار (۹۳/۸ درصد) آن را اراضی ملی به خود اختصاص داده است. براساس پروانه

جدول ۲- تعداد مراتع دارای اقدامات ممیزی مراتع به تفکیک شهرستان‌های محدوده ریزگرد دشت سیستان

ردیف	شهرستان	تعداد کل مراتع (سامان‌های عرفی)	تعداد مراتع دارای اقدامات ممیزی	تعداد مراتع فاقد اقدامات ممیزی	درصد مراتع دارای اقدامات ممیزی و پروانه چرا	تعداد طرح‌های مرتع‌داری	درصد مراتع دارای طرح‌های مرتع‌داری
۱	نیمروز	۴۲	۱۹	۲۳	۸۲/۶۱	۲	۴/۷۶
۲	هامون	۲۹	۱۰	۱۹	۵۲/۶۳	۰	۰
۳	هیرمند	۱۷	۸	۹	۸۸/۸۹	۰	۰
	جمع	۸۸	۳۷	۵۱		۲	
	متوسط				۷۴/۷۱	۰/۶۶	۱/۵۸

جدول ۳- جمع‌بندی وضعیت اعمال قانون مدیریت مراتع در شهرستان‌های محدوده ریزگرد دشت سیستان

ردیف	شهرستان	تعداد کل مراتع	تعداد مراتع دارای اقدامات ممیزی مرتع	مساحت منابع ملی (هکتار)	مساحت کل (هکتار)	تعداد دام موجود (براساس پروانه چرا)	تعداد دام مجاز (براساس پروانه چرا)	متوسط نسبت تعداد دام موجود به مجاز	تعداد بهره‌بردار	تاریخ ممیزی
۱	نیمروز	۴۲	۱۹	۳۵۷۱۶۶	۳۹۳۳۴۸	۲۷۲۴۳۵	۱۸۸۶۳۱	۱/۴۴	۲۶۸۳	۱۳۶۵-۱۳۸۰
۲	هامون	۲۹	۱۰	۱۸۲۹۳۳	۱۸۳۲۴۱	۱۶۷۸۴۷	۵۸۶۵۸	۳/۳۹	۹۸۶	۱۳۷۶-۱۳۹۶
۳	هیرمند	۱۷	۸	۱۸۵۱۲	۱۸۸۷۲	۱۴۳۸۸۰	۵۶۹۳۸	۲/۹۰	۱۰۴۶	۱۳۶۵-۱۳۹۴
	جمع	۸۸	۳۷	۵۵۸۶۱۱	۵۹۵۴۶۱	۵۸۴۱۶۲	۳۰۴۲۲۷	متوسط ۳/۸۶	۴۷۱۵	

شکل ۲- مراتع تخریب‌شده دشت سیستان که نسبت به چرای دام حساس و شکننده‌اند، عکس از: فیاض، ۱۳۹۷

شکل ۱- مراتع تخریب‌شده دشت سیستان، عکس از: افتنخاری، ۱۳۹۷

چرای صادره در مراتع دارای اقدامات ممیزی ۳ شهرستان، تعداد دام موجود ۵۸۴۱۶۲ واحد و تعداد دام مجاز نیز ۳۰۴۲۲۷ واحد برآورد شده است لذا متوسط نسبت تعداد دام موجود به دام مجاز در زمان صدور پروانه‌های چرا ۳/۸۶ برابر بوده است. این عامل در کنار سایر عوامل مدیریتی و اقلیمی، می‌تواند در تشدید تخریب مراتع دشت سیستان مؤثر باشد (شکل‌های ۱ و ۲). تعداد بهره‌برداران دارای پروانه چرا ۴۷۱۵ نفر و تاریخ صدور پروانه‌ها بین سال‌های ۱۳۶۵ تا ۱۳۹۶ است (جدول ۳).

نتیجه‌گیری

بررسی وضعیت اعمال قانون مدیریت مراتع در کانون‌های داخلی تولید ریزگرد در شهرستان‌های دارای اراضی مرتعی دشت سیستان نشان داد که

منابع

- بی‌نام، ۱۳۹۷ الف. آمار طرح‌های مرتع‌داری و اقدامات ممیزی مرتع در سطح دشت سیستان. اداره کل منابع طبیعی و آبخیزداری استان سیستان و بلوچستان، ۱۵ صفحه.
- بی‌نام، ۱۳۹۷ ب. طرح مطالعات جامع مقابله با ریزگردها در کانون‌های داخلی استان خوزستان. مؤسسه تحقیقات جنگلها و مراتع کشور، ۱۱۴۹ صفحه.
- سیداحلاقی، س.ج.، محبی، ع. و بانج شفیعی، ش.، ۱۳۹۷. گزارش طرح مطالعات کنترل گرد و غبار در سیستان، جلد هفتم، مطالعات اقتصادی اجتماعی (جمعیت‌شناسی، کشاورزی و مدیریت دام و مرتع). مؤسسه تحقیقات جنگلها و مراتع کشور، ۵۹۹ صفحه.
- محبی، ع.، ۱۳۹۷. گزارش مدیریت مراتع کانون‌های گرد و غبار استان خوزستان. مؤسسه تحقیقات جنگلها و مراتع کشور، ۹۴ صفحه.